

LANSTYÁK ISTVÁN

NYELVHELYESSÉG ÉS NYELVI
HELYÉNVALÓSÁG
A FUNKCIÓIGÉS SZERKEZETEK
HASZNÁLATÁNAK MEGÍTÉLÉSÉBEN

Bevezetés

Dolgozatomban¹ a funkcióigés szerkezetek értékelésének nyelvhelyességi szempontjait tárgyalom, kitérve ezek helyénvalósági megítélésére is. Vizsgálódásaim egyik indítékául Zeman Lászlónak az 1983. évi nyelvészkongresszuson elhangzott előadása szolgált, melynek témája a szaknyelvi nominalizáltság volt. Zeman az előadás tanulmányá alakí-

¹ Az írás korábbi változata a Zeman László 90. születésnapja alkalmából a Comenius Egyetem magyar tanszékén szervezett szimpóziumon hangzott el. Ez a közlemény a terjedelmi korlátok miatt az ott tárgyalt négy kérdés közül csak az egyikről szól. Az előadás témájához kapcsolódó vizsgálódásaimat az MTA támogatja határon túli ösztöndíjprogramja révén, részben közvetlenül, részben a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. További támogatóm a szlovák Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség: korábban az APVV-0689-12 sz., jelenleg az APVV-17-0254 sz. szerződés alapján. Köszönettel tartozom Heltai Pálnak is dolgozatom előző változatához fűzött megjegyzéseiért, javításaiért, valamint Kitlei Ibolyának az elírások és egyéb tökéletlenségek kiküszöböléséért.

tott változatában (1988) rendkívül hasznos és előremutató észrevételeket tesz a funkcióigékről (és az itt nem tárgyalt befejezett melléknévi igenév állítmányi használatáról).

A tipikus funkcióigét a szakirodalomnak megfelelően² olyan, kisebb-nagyobb mértékben deszemantizálódott igeként értelmezem, amely egy eseménynévvel, azaz igei tartalmat hordozó, cselekvést vagy történést kifejező (ragos, ill. olykor névutós) főnévvel alkot szószerkezetet, ún. funkcióigés szerkezetet, pl. *elfogadásra kerül, előadást tart, gondoskodás történik, vizsgálat alá vesz*. A funkcióige a szakirodalom szerint segédigeszerű; fő szerepe, hogy az ige nyelvtani funkcióját hordozza. Amint azt Zeman László (1988: 1045) is megállapítja, a tulajdonképpeni predikációt az ige névszói vonzata foglalja magába.

A funkcióigés szerkezetek számottevő részének denotatív jelentése csupán kisebb mértékben különbözik egyszerű igei szinonimájától, általában jelentős viszont a stílusértékbeli különbség. Pl. az *elhelyezésre kerül, az intézkedés történik és a módosítást eszközöl* a korpusznyelvészeti kutatások szerint formális, a *búcsút vesz* pedig választékos stílusértékű (l. Molnár 2019). Ezzel szemben egyszerű igés megfelelői, az *elhelyez, intézkedik, módosít, elbúcsúzik* közömbös stílusértékűek.

A „funkcióigés szerkezet” terminus technicust a nyelvőrök által használt megbélyegző „terpeszkedő kifejezés”-sel, ill. „terjengős kifejezés”-sel szokás azonosítani, ám ez utóbbiak a jelenségek szélesebb körére vonatkoznak (l. NyKk. II. 1985: 1007).

Nyelvhelyességen a nyelvi formák elfogadhatóságának olyan megítélését értem, amely nincs tekintettel a közlés körülményeire. Pl. a Nyelvművelő kézikönyvtár szerint „a magyarban” az alanyi ragozás jelen idő egyes szám 1. személyében nincs illeszkedés (*én fáznék*); a *fáznák* forma „igen durva hiba” (NymKsz.² 2005: 179). Mindegy, hogy egy budapesti akadémikusjelölt mondja-e a *fáznák* formát akadémiai székfoglaló előadásában vagy egy csallóközcsütörtöki cigányasszony útban az árnyékszék felé, a *fáznák* mindkettejük szájából hiba, bármi legyen is a székfoglalás célja, hiszen „a magyarban” ilyenkor nincs illeszkedés. A nyelvhelyességi szabályok az iskolázott beszélők által (formálisabb beszédhelyzetekben) használt standard dialektus szabályaira épülnek. „A” helyes nyelvhasználat normájává e szabályok idealizált változata válik.

² L. pl. O. Nagy 1968, Sziklainé 1986, B. Kovács 1999, Keszler szerk. 2000.

A nyelvi helyénvalósági ítéletek kiindulópontja nem a „nyelv”, sem valamely „nyelvváltozat” vagy más ehhez hasonló nyelvideológiai konstruktum, hanem a közléshelyzet, melyhez hozzátartozik többek között a beszélők egymás közötti viszonya, a közlés célja, a közben végzett tevékenység, a helyszín, a kommunikációs csatorna jellege, továbbá a szövegelőzmények, a szöveg típusa és műfaja, de még a résztvevők világról való tudása, attitűdjei, nyelvi és nem nyelvi ideológiái, valamint nyelvi kompetenciája is. Helyénvaló az a nyelvi forma, melyet mind a beszélő, mind a befogadó adott közléshelyzetben kommunikatív céljainak eléréséhez megfelelőnek érez.

A helyénvaló nyelvi forma vagy „belesimul” a szövegbe, nem hívja föl magára a figyelmet, mintegy „átlátszó” (ilyenkor a szöveg értelmén van a hangsúly, a nyelvi forma háttérben marad), vagy „kiemelkedik” ugyan a szövegből, de ez a szerző szándékában áll, vagyis ilyenkor az adott forma stíluselem. A helyénvalóságnak különböző, egymással részben átfedődő válfajai vannak: értelmi, érzelmi, stilisztikai, minőségi, etikai. Ezeket a terjedelmi korlátok miatt nem áll módomban bemutatni, de némelyikük dolgozatomban érdemi részében szóba kerül majd, s a használat kontextusából remélhetőleg mibenlétükre is fény derül.

A nyelvőrök a nyelvi formákat elsősorban nyelvhelyességi alapon ítélik meg, bár sokszor tesznek különféle típusú helyénvalósági megjegyzéseket is. A „(nyelvileg) helyes” és az adott körülmények közt „helyénvaló” nagyon gyakran kerül ellentétbe egymással.

1. A funkciógék nyelvhelyességi megítélése és a helyénvalóság

A funkciógés szerkezetekkel, ill. azok nyelvhelyességi és helyénvalósági megítélésével számos nyelvművelő írás³ és szakközlemény foglalko-

³ Pl. Riedl 1897, Simonyi 1915, Dengl 1938, Fónagy–Soltész 1952, Kovalovszky 1953, Szabadi 1953, Prohászka 1956, Károly–Zsembery 1960, Grétsy 1964, Zimányi 2006; továbbá a HivKk. 1978, a NyKk. I–II. 1983–1985 és a NymKsz.² 2005 számos szócikke.

zik.⁴ Az alább bemutatott nyelvhelyességi és helyénvalósági szempontokat ezek alapján fogalmaztam meg.

1.1. Terjengősség

A terjengősség a nyelvőrök által leggyakrabban hangoztatott érv a funkciógés szerkezetek helytelensége mellett, olyannyira, hogy magát a kategóriát is erről nevezték el (l. föntebb). Terjengősségen a nyelvőrök elvileg a redundáns elemek használatát értik (l. NyKk. I. 1983: 382), ám a funkciógés szerkezetek valószínűleg a legtöbb esetben nem redundánsabbak a nekik megfelelő egyszerű igéknél, legalábbis a „redundancia” fogalmának szűkebb értelmezésében: nem tartalmaznak több információt, mint az egyszerű igék, s nem is tartalmazzák ugyanazt az információt többször, csupán több szabad morfémát használnak fel ugyanannak vagy hasonló tartalomnak a közlésére, azaz széttagoló jellegűek. (És még ez sem mindig igaz, ahogyan alább a 2.8. alfejezetben látni fogjuk.)

Az, hogy egy nyelvi forma analitikusabb szerkezetű egy másiknál, esetenként sértheti az értelmi helyénvalóságot: előfordulhat, hogy a széttagoló forma növeli a befogadó feldolgozási idejét, miközben a közlés tartalmához nem járul hozzá (vö. Heltai–Gósy 2005). Ilyen körülmények között a funkciógés szerkezet használata az egyszerű igék helyett nyelvetikai szempontból is kifogásolható lehet, mivel szükségtelen terheket ró a befogadóra. Az értelmi, ill. a nyelvetikai helyénvalóságot azonban számos esetben felülírja a stilisztikai helyénvalóság, amennyiben az a széttagoló szerkezet használatát követeli meg az adott műfajban, ill. szövegtípusban, elsősorban az írott szaknyelvekben, beleértve a hivatali nyelvet.

⁴ A dolgozatomban máshol említettekén kívül még pl. T. András 1956, B. Kovács 1999, Minya–Vinnai 2018.

1.2. Nehézkesség és nehezebb érthetőség

A funkcióigés szerkezetekkel szemben megfogalmazott következő vád a nehézkesség, körülményesség, körmönfontosság, cikornyáság, nyakatekerttség, s az ebből következő nehezebb érthetőség. Ez a vád különösen a szocializmus időszakában volt népszerű, amikor az uralkodó politikai ideológia részéről is támogatást kapott: a népi demokratikus hatalom a dolgozó nép érdekeit szolgálja, így nyelvében sem szabad tőle elkülönülnie, megnehezítve a dolgozó nép számára a szocializmus eszméinek és az időszerű pártpolitikai feladatoknak a megértését.

A funkcióigék „terjengősségéből” nem következik automatikusan az, hogy „nehézkeseek” volnának, ha mégis, akkor sem a megnyilatkozó szemszögéből: köztudott, hogy a nyelvet elsajátító gyerekek és a kétnyelvű beszélők bizonyos körülmények közt épp a széttagoló szerkezeteket kedvelik, ezek létrehozása igényel részükről kisebb mentális erőfeszítést (l. Győri-Nagy 1985, 1992); ugyanerre utalnak a szokványos kifejezésmódokhoz kapcsolódó ún. formulaszerű nyelvhasználat sajátosságai is (l. Pawley-Syder 1983, Heltai-Gósy 2005: 485). Ugyanakkor előfordulhat, hogy ami a megnyilatkozóknak könnyebbség, az a befogadóknak nehézség, s ez megmutatkozhat a feldolgozási idő növekedésében, ám erre sincsenek empirikus bizonyítékaink (de vö. Heltai-Gósy 2005: 486).

Az érthetőség, a világos fogalmazás kérdése tipikus területe az értelmi és a nyelvetikai helyénvalóságnak. Ha a funkcióigés szerkezetek egy részének használata bizonyos típusú kommunikációs helyzetekben csakugyan megértési nehézségeket okozna a befogadóknak, jogosan lehet helyénvalósági alapon egyszerűbb megfelelőjük használatát szorgalmazni. Ennek azonban csak a szervezett nyelvalakítás (nyelvtervezés) keretében van értelme: a jogi, a hivatali nyelvi vagy más szakmai regiszterek hosszú történeti folyamat során kialakult jellege jó tanácsokkal nem változtatható meg.

1.3. Idegenszerűség

Az idegenszerűség volt az első vád, amellyel a funkcióigés szerkezeteket illették a 19. század végén és a 20. század elején, akkor, amikor maga a kategória sem létezett még. A ma funkcióigés szerkezeteknek elemzett alakulatokat német mintára alkotott tükörfordításokként kezelték, s helytelennek, kerülendőnek tartották, pl. ezeket: *tudomására hoz, fel-tűnést kelt, bátorságot vesz, kezdetét veszi*. Később, a „funkcióigés szerkezet” kategória létrejötte után világossá vált, hogy az ide tartozó nyelvi formáknak csak egy része idegen eredetű, ezeket azonban továbbra is megbélyegezték, bár Zimányi (2006: 44) úgy látja (s legyen igaza!), hogy „[a]z utóbbi évtizedekben egyre kevésbé hat a germanizmus bélyege”. Mindenesetre az idegen mintára keletkezett, a magyar szemlélet-től idegennek mondott funkcióigés szerkezetek tetemes részét a harmincas éveiben járó Nyelvművelő kézikönyv és a még csak tizenéves Nyelvművelő kéziszótar egyaránt határozottan elutasítja (NyKk. II. 1985: 1008, NymKsz.² 2005: 555).

Egy nyelvi forma eredete a legritkábban befolyásolja annak nyelvi helyénvalóságát, hacsak nem a befogadók számára nem világos jelentésű kölcsönszóval van dolgunk, amely sértheti az értelmi helyénvalóságot. Elvileg a stílus vonatkozásában fordulhat még elő, hogy egy nyelvi forma úgymond az eredete miatt nem helyénvaló, amennyiben egy konkrét funkcióigés szerkezet egy adott szövegben zavaróan idegenszerű hatást keltene. Ám kevésbé tűnik valószínűnek, hogy a ma közkeletű funkcióigés szerkezetek bármelyike is idegenszerűnek érződne azokban a műfajokban és szövegtípusokban, amelyben elő szokott fordulni. Legföljebb a ritkábbak közt akadhat olyan, melyet a beszélők furcsának, mesterkéltnek érezhetnek. Ilyen lehet például a *levonásba hoz*, amely példaként számos nyelvművelő munkában megjelenik, miközben az MNSZ2 mindössze egy találatot adott rá (2019. május 29-i keresés).⁵

Az előzőekből világos, hogy a nyelvi helyénvalóság szempontjából nem a nyelvi forma etimológiája számít, hanem az, hogy az adott szö-

⁵ Összehasonlításképpen: a *levon* igére 22 451 találatot adott a fent említett időpontban az MNSZ2, s ebben nincsenek benne azok az esetek, melyekben az igekötő elválik az igétől.

vegben, adott körülmények közt a beszélők megértik-e, s ha igen, mennyire érzik a szövegbe illőnek. Így tekintve nehéz olyan közléshelyzetet elképzelni, melyben a funkcióiágés szerkezetek használata „idegenszerűségük” miatt nem volna helyénvaló.

1.4. Személytelenség

A funkcióiágés szerkezetek létrejöttének és használatának egyik indítékát a nyelvőrök és a nyelvhelyességi szemlélettől mentes nyelvészek egyaránt a személytelenség kifejezésére való törekvésben látják, elterjedésüket pedig többen a szenvedő igeragozás visszaszorulásával hozzák összefüggésbe. A Hivatalos nyelvünk kézikönyve és a Nyelvművelő kézikönyv állítása szerint a funkcióiágés szerkezetek többsége személytelen (l. HivKk. 1978: 299, NyKk. II. 1985: 1007), ezt az állítást azonban Sziklainé (1986: 271) – alighanem jogosan – megkérdőjelezi, hiszen a több mint száz funkcióiáge közül viszonylag keveset szokás alkalmazni a személytelenség kifejezésére.

A nyelvőrök megközelítésének sajátossága, hogy a személytelenséget a magyar nyelv szellemétől idegennek tartják, a beszélőket pedig – amikor csak lehet – személyes fogalmazásra akarják rávenni. Ennek az abnormális kívánalomnak többnyire csak a mondat jelentésviszonyainak eltorzítása árán lehet eleget tenni: a cselekvő alany kifejezésével olyankor, amikor az nem hangsúlyos vagy nem is ismeretes.

Értelmi szempontból a közlés akkor helyénvaló, ha a megnyilatkozó nem utal az ágensre, amennyiben az nem ismert vagy lényegtelen, s maga a cselekvés áll a középpontban. Az ügyfélnek például teljesen mindegy lehet, ki intézi el a kérvényét, a lényeg, hogy el legyen intézve. Az állítmányként használt határozói igenév (*el lett intézve*) vagy a mediális ige (*elintéződött*) stílusértékénél fogva kevésbé illik a formális stílusú szövegekbe, így a leghelyénvalóbb megoldás sok esetben stilisztikailag is a funkcióiágés szerkezet (*elintézt nyert*).

A személytelenség iránti nyelvművelői ellenszenvnek két nyilvánvaló oka van. Az egyik az, hogy a személytelenség a formális stílus sajátja, a formális stílus iránt pedig a nyelvőrök zsigeri ellenszenvvel viseltetnek (l. a következő pontot). A másik pedig az, hogy a nyelvőrök a

személytelenséget az illetékesek felelősségátvitelével hozzák összefüggésbe: a személytelen fogalmazás lehetővé teszi, hogy például ne derüljön ki a befogadó számára, ki felel azért, hogy ügye nem lett elintézve.

A helyénvalóság nyelvetikai megközelítésében jogosan bírálható, ha egy konkrét megnyilatkozó konkrét helyzetben azért fogalmaz személytelenül, mert tettéért nem akar személyes felelősséget vállalni, attól függetlenül, hogy funkcióigés szerkezetet vagy más nyelvi eszközt használ fel nemtelen céljának megvalósítására.

1.5. Stílus, gyakoriság

Bár a nyelvőrök és a nyelvészek – főként a második világháború utáni időszakban – sokszor utalnak rá, hogy a funkcióigés szerkezetek használata elsősorban a hivatali, másodsorban pedig a közéleti és a sajtónyelvre jellemző, ítéleteikben többnyire mégsem veszik ezt a tényt figyelembe, hanem a körülményektől függetlenül bélyegzik meg e szerkezetek jelentős részét, elsősorban azokat, melyek úgymond nem jelentenek mást, mint egyszerű igei megfelelőjük. Sokszor javasolják például az egyszerű ige használatát azért, mert az „természetesebb”. Mintha a formális stílusú szövegekben ugyanaz lenne a „természetes”, mint a hétköznapi nyelvben. („Drágám, ne túsarkú cipőben menjél átvenni az Akadémia székházának dísztermébe a Magyar Köztársasági Érdemkeresztet, a lapos sarkú cipő természetesebb!”)

A „nem jelentenek mást” érv jól mutatja, hogy a nyelvőrök a gyakorlatban a nyelvnek csak a kommunikatív funkcióját ismerik (el), azt is csak a mondanivaló értelmi részének explicit közlésére szűkítve. Ezért tartják e szerkezeteket fölöslegesnek azokban a regiszterekben is, melyekben rendszeresen előfordulnak, és szervesen hozzátartoznak e regiszterek szókészletéhez.

A funkcióigés szerkezetek helytelenítéséhez nagyban hozzájárul az a tény is, hogy ezek legnagyobb része formális stílusértékű, a nyelvőrök pedig nem ismerik el a formális stílus létjogosultságát, olyannyira, hogy még neve sincs a nyelvművelő irodalomban. Ha mégis utalnak rá, ill. a rá jellemző nyelvi formákra, ezt olyan becsmérlő jelzőkkel teszik, mint amilyen a „modoros”, „mesterkelt”, „keresett”, „fontoskodó”, „hi-

vataloskodó”, „papirosízű”, „cikornyás”, „kőrmönfont”, „köntörfalazó” vagy „körülményeskedő”.

Pozitívumként értékelhetjük viszont némely nyelvőrök szemléletében azt, hogy a gyakoriság szempontjára is utalnak: megengedik, hogy egy-egy funkcióiág szerkezet használata nem feltétlenül hiba, a baj ott kezdődik, ha a szövegben nagyobb mennyiségben fordulnak elő. Ez így igaz, csak hogy ez minden nyelvi formára érvényes, viszont – miért, miért nem – azok esetében, amelyeket nyelvőreink nem helytelenítenek, hanem jónak tartanak, erre a veszélyre sosem hívják fel a figyelmet.

Az, hogy a funkcióiág szerkezetek számtalan hasznos funkciót töltenek be, s ezért olyankor is szükség van rájuk, amikor úgy mond „egyszerű igével helyettesíthetők”, nem azt jelenti, hogy a stilisztikai helyénvalóság szempontjából használatuk mindig megfelelne a kívánalmaknak. Érződhet egy szöveg fölöslegesen terjengősnek vagy nehézkesnek, s ennek egyik oka éppenséggel az is lehet, hogy nagyobb arányban fordulnak benne elő funkcióiág szerkezetek, mint az az adott szövegtípusban megszokott. A stílus eleve javarészt a stíluselemek gyakoriságában ragadható meg. Sőt akár egy-egy funkcióiág szerkezet is „helyénvalótlan” lehet a diskurzusnak egy adott pontján, ha anélkül hívja föl magára a figyelmet, akasztja meg a befogadót, hogy ez a megnyilatkozó szándéka lett volna.

1..6. Legitimáltság

Egy nyelvi forma akkor legitimált, ha azt valamilyen külsődleges tényező elfogadhatóvá vagy akár kifogástalanná teszi. A nyelvhelyességi kívánalmaknak amúgy nem megfelelő szavakat és kifejezéseket a nyelvőrök szemében leggyakrabban az adott nyelvi formának vagy a nyelvi formák valamely típusának a régiségben való megléte, illetve a mai nyelvben való elterjedtsége legitimálja. A funkcióiág szerkezetek közül ilyen alapon kap menlevelet pl. a *segítséget nyújt, teljesedésbe megy, alkut köt, számot tart vmire, tanúságot tesz*. Az ilyeneket akkor is elfogadják, ha nem felelnek meg azon alapkövetelménynek, hogy denotatív jelentésük legalább árnyalatilag különbözzön az egyszerűigétől. Az az egyedüli erény, hogy a régiségből is kimutathatók, le-

mossa róluk összes bűnüket, az idegenszerűségtől kezdve, a terjengőségen át a mesterkéeltségig.

A nyelvi formák ilyen jellegű legitimaltsága ritkán jelenik meg a helyénvalósági megítélésben. A stilisztikai helyénvalóságban merülhet fel ez a szempont olyankor, amikor például egy-egy funkciógés szerkezet hagyományos mivolta érződik is, tehát a beszélők tudatában vannak annak, hogy egy nagy múltú kifejezéssel van dolguk, s a szövegük olyan jellegű, hogy ennek a ténynek jelentősége van. Ez nem épp a hivatali nyelvben, hanem inkább más regiszterekben, a sajtónyelvben vagy a szépirodalomban lehet esetleg olykor releváns szempont.

1.7. Jelentés

Amint már fentebb is kiderült, a funkciógés szerkezetek nyelvművelői megítélésének legfontosabb szempontja az, hogy a szerkezet más jelent-e, mint az egyszerű ige vagy sem. Ha a szerkezet a nyelvőrök megítélése szerint „ugyanazt” merészeli jelenteni, mint az egyszerű ige, egyértelműen helytelennek minősül. Mintha a magyar nyelvet sújtó legnagyobb átok a szinonimák és alakváltozatok megléte volna.

Az „ugyanazt” jelenti kritériumát csak a denotatív jelentésre vonatkoztatják, az eltérő stílusérték többnyire nem elegendő indok a helytelenség bélyegének lemosására. Ezenkívül a nyelvőrök még a denotatív jelentés tekintetében is sokszor érzéketlenek az árnyalati különbségek iránt. Leginkább azt nem veszik figyelembe, hogy az ágens nélküli és ágenst tartalmazó formák közt mindig van jelentéskülönbség. De még a személytelen fogalmazás egyes válfajai közt is lehet különbség denotatív jelentés tekintetében. Például *A szerződés már aláírásra került* nem jelenti ugyanazt, mint *A szerződést már aláírták*, mivel az előbbi esetben előfordulhat, hogy a beszélő maga írta alá a dokumentumot, míg az utóbbi esetben ez nem valószínű. S persze a személyes fogalmazású *A szerződést már aláírtam* forma szintén nem feltétlenül felel meg adott helyzetben, mert ok nélkül felhívja a figyelmet az aláíróra. Ezenkívül az aspektuális és az akcióminőségbeli különbségek is gátolhatják a funkciógés szerkezet és az egyszerű ige felcserélhetőségét (l. Vincze 2009). Árnyalati jelentéskülönbségnek tekinthető a nagyobb értelmi

vagy érzelmi nyomatek is, erre azonban ritkán találunk utalást a nyelv-művelő irodalomban.

Sok esetben a funkcióigés szerkezet és az egyszerű ige abban tér el egymástól, hogy a funkcióigés szerkezet terminus technicus, míg a teljes értékű igét tartalmazó változat köznyelvi jellegű, s denotatív jelentése emiatt nem annyira lehatárolt, mint a szakszóé. Azt, hogy egy funkcióigés szerkezet szakszó, miközben egyszerű igei megfelelője nem az (vö. *vádat emel : vádol*), a nyelvőrök csak vonakodva fogadják el indokként elfogadhatósága mellett, sőt olykor el sem fogadják.

A funkcióigés szerkezetek szaknyelvi használatáról szóló munkák (pl. B. Kovács 1999, Dobos 2006–2007) jól mutatják, mennyire fontos szerepet játszik a helyénvalósági megítélésben az, hogy az érintett funkcióigés szerkezet bevett terminusként használatos-e vagy sem. Ha egy funkcióigés szerkezetnek megfelelő egyszerű ige műszóként nem használatos, akkor hiába „jelenti ugyanazt”, a szakmai nyelvhasználatban nem lehet helyénvaló. A stilisztikai helyénvalóság egyértelműen felülírja a jelentéstani szempontot.

1.8. Nyelvtani kapcsolódás

A nyelvőrök ritkán utalnak az egyszerű ige és a funkcióigés szerkezet eltérő kapcsolódási lehetőségeire, különösen a nemegyszer eltérő vonzat-szerkezetükre. Ha mégis fölmerül ez a szempont, szinte mindig a jelzői bővítmény az, ami a nyelvőrök szemében a funkcióigés szerkezetet elfogadhatóvá teszi (pl. az *áthidaló javaslatot tett* forma felmentést kap a jelző határozószóvá alakításának lehetetlensége miatt: **áthidalóan javasolt*).

A nyelvőrök nemritkán ajánlanak olyan helyettesítést, amely csak a mondat radikális átszerkesztésével volna megvalósítható, az ilyen átalakítás révén viszont épp a jelentésbeli pontosság sérülne. Például a Nyelv-művelő kézikönyv szerint a *fizetést teljesít* kifejezésnek „helyesebb, természetesebb, egyszerűbb” megfelelője a *befizet* vagy *kifizet* valamit (NyKk. II. 1985: 1014). Talán fel se tűnt a szerzőknek, hogy a „megfelelőjét” kiegészítették a kötelező tárgyi vonzattal, ami miatt a helyettesíthetőség sok esetben a tárgy kitétele nélkül nem valósítható meg. A tárgy

megnevezése pedig egy olyan fölösleges jelentésmozzanat, melynek beiktatásával a mondat már nem tekinthető azonos jelentésűnek.

Az egész mondatot figyelembe véve emiatt a funkcióigét tartalmazó változat nem is mindig áll több szabad morfémából, mint az egyszerű ígés. Vegyük példaként *A környéken lakók már többször tettek feljelentést* és *A környéken lakók már többször feljelentették a rendbontókat* mondatokat. Ez utóbbi változatban kénytelenek vagyunk tárgyat beiktatni akkor is, ha az már az előzményekből ismert, s ezzel szövegszinten az egyszerű ígés változat válik a szó valódi értelmében redundánssá.

Az értelmi helyénvalóság megköveteli, hogy a megnyilatkozó pontosan azokat a jelentésmozzanatokat fejezze ki közlésében nyelvi eszközökkel, melyeket fontosnak tart mondanivalója megértetése szempontjából. Ezért a nyelvőrök által javasolt átalakítások nagyon sok – talán a legtöbb – esetben sértik az értelmi helyénvalóság alapvető követelményét.

Összegzés

Dolgozatomban a funkcióigés szerkezetek elfogadhatóságával kapcsolatos hagyományos nyelvművelői ítéletekkel foglalkoztam, kitérve arra is, hogy ezek mennyire egyeztethetők össze e szerkezetek helyénvalósági megítélésével. Ráműtöttem, hogy a nyelvőrök kifogásainak nem elhanyagolható része átkeretezés után relevánssá válhat. Csak éppen nem maguk a funkcióigés szerkezetek a „felelősek” azokért a nehézségekért, amiket okoznak, hanem az emberek, akik nem az adott helyzetnek megfelelően használják őket.

A nyelvhelyességi megközelítés azért végletesen elhibázott, mert többnyire a nyelvi formákat bélyegzi meg, a használat körülményeitől függetlenül, ahelyett hogy a közlési helyzetbe ágyazva ítélné meg használatuk helyénvalóságát. Elcsépett példával élve: a nyelvőrök a kést mint eszközt kárhozzátják azért, mert ölni is lehet vele, ahelyett, hogy azt tisztáznák, egy adott társadalomban a kés használata milyen célokra fogadható el és milyenekre nem.

HIVATKOZÁSOK

- T. András László 1956. Az igék körülírásáról. *Magyar Nyelvőr* 4: 429–431.
- Dengl János 1938. Terpeszkedő igék. *Magyarosan* 9–10: 196–199.
- Dobos Csilla 2006–2007. A szinonimitás előfordulásának lehetősége a jogi nyelvhasználatban. *Publicationes Universitatis Miskolcincensis. Sectio Philosophica* 11/1. Miskolc: E Typographeo Universitatis. 29–47.
- Fónagy Iván – Soltész Katalin 1952. A mozgalmi zsargonról. *Magyar Nyelvőr* 4: 255–269, 330–336, 444–448.
- Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Győri-Nagy Sándor 1985. Analitikus jelenségek a magyar gyermeknyelvben. *Magyar Nyelv* 3: 342–348.
- Győri-Nagy Sándor, 1992. Kétnyelvű kiegyenlítőds a magyarban. In Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*. Budapest: Széchenyi Társaság Pszicholingva Nyelviskola. 109–119.
- Heltai Pál – Gósy Mária 2005. A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra. *Magyar Nyelvőr* 4: 473–487.
- HivKk. 1978. Grétsy László (szerk.) *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Budapest: Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet.
- Károly Sándor – Zsembery István 1960. Terjengősség, dagályosság hivatalos nyelvünkben. *Magyar Nyelvőr* 2: 148–154.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- B. Kovács Mária 1999. A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Magyar Nyelvőr* 4: 388–394.
- Kovalovszky Miklós 1953. Nyelvünk újabb belső fejleményeinek nyelvhelyeségi kérdései. In Lőrincze Lajos (szerk.) *Nyelvművelésünk főbb kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 177–180.
- Minya Károly – Vinnai Edina 2018. Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából. *Magyar Jogi Nyelv* 2/1 <https://joginyelv.hu/hogyan-irjunk-erthetoen-kilendules-a-jogi-szaknyelv-komfortzonalabol/> (Utolsó letöltés: 2019. február 5.)

- Molnár Juraj Ján 2019. *A funkcióigés szerkezetek használatának néhány kérdése*. Pozsony: Comenius Egyetem BTK. (Szakdolgozat.)
- O. Nagy Gábor 1968. Az ige a magyar frazeológiai egységekben. *Magyar Nyelvőr* 2: 204–209.
- NyKk. I–II. 1983–1985. Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) *Nyelvművelő kézikönyv II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) *Nyelvművelő kézisztár*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Pawley, Andrew – Syder, Frances Hodgetts 1983. Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection and nativelike fluency. In: Richards, Jack C. – Schmidt, Richard W. (szerk.) *Language and communication*. London: Longman. 191–226.
- Prohászka János 1956. Az ige körülírása sokszor főlösleges szószaporítás. *Magyar Nyelvőr* 2: 185–193.
- Riedl Frigyes 1897. Német nyelvhibák a magyarban. *Magyar Nyelvőr* 1: 97–100.
- Simonyi Zsigmond 1915. Német nyelvhibák a magyarban. *Magyar Nyelvőr* 9–10: 436–437.
- Szabadi Béla 1953. Szenvedő igék, szenvedő magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr* 3–4: 357–361.
- Sziklai Lászlóné 1986. Terpeszkednek vagy körülírnak? *Magyar Nyelvőr* 3: 268–73.
- Vincze Veronika 2009. *Előadást tart vs. előad: főnév + ige szerkezetek igei variánsai*. In Sinkovics Balázs (szerk.) *Lingdok 8. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 265–278.
- Zeman László 1988. Jegyzet a szaknyelvi nominalizáltságról. In Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1040–1053.
- Zimányi Árpád 2006. Analitikus szerkezetek – funkcióigés formák. In Dróth Júlia (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő: Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. 40–44.

NYELV, IDENTITÁS, OKTATÁS

*Köszöntő könyv Zeman László nyelvész, egyetemi oktató
90. születésnapja tiszteletére*

Szenczi Molnár Albert Egyesület
Pozsony, 2019

Szerkesztette:
Misad Katalin

Redigovala:
Katalin Misad

Lektorálta:
Vörös Ottó (ELTE Berzsényi Dániel Egyetemi Központ, Szombathely)
Sebők Szilárd (Comenius Egyetem BTK, Pozsony)

Recenzenti:
prof. Ottó Vörös (ELTE Univerzitné centrum Dániela Berzsényiho,
Szombathely)
Mgr. Szilárd Sebők, PhD. (Filozofická fakulta Univerzity Komenského,
Bratislava)

Kiadja a Szenczi Molnár Albert Egyesület.
A megjelenést a Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács támogatja.

Vydáva Združenie A. Molnára Szenciho.
Vychádza s podporou Akademickej rady Maďarov na Slovensku.

Kiadta a Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony, 2019. Első kiadás.
Oldalszám 136. Grafikai elrendezés és nyomdai előkészítés Helység Chiara.
Nyomta a Polygrafické stredisko UK, Bratislava.

Vydalo Združenie A. Molnára Szenciho, Bratislava, 2019. Prvé vydanie.
Počet strán 136. Grafická úprava a príprava do tlače Chiara Helység.
Vytláčilo Polygrafické stredisko UK, Bratislava.

ISBN 978-80-971983-9-8

EAN 9788097198398

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
CSANDA GÁBOR: <i>Laudáció</i>	9
MÉSZÁROS ANDRÁS: <i>Eperjes mint a lokális és protestáns diskurzus esete</i>	13
DUSÍK ANIKÓ: <i>A romantika, a kánon és a sztereotípiák</i>	23
CSEHY ZOLTÁN: <i>Juliánna hosszú árnyéka. A ionicus a minore helye és szerepe a magyar lírában</i>	33
POLGÁR ANIKÓ: <i>Kétarcú Horatius. Korszakváltás a 20. századi magyar műfordítás történetében</i>	49
SZÁZ PÁL: <i>Az angyalok szózata, a katedrális veraikonja és a híd keresztje. A metonimikus rend különös összefüggései két prágai legendában</i>	64
SIMON SZABOLCS: <i>Zeman László, akinek a szöveg a hitvallása</i>	77
SÁNDOR ANNA: <i>Néhány észrevétel a nyelvjárások stilisztikai és fordítási kérdéseiről</i>	90
LANSTYÁK ISTVÁN: <i>Nyelvhelyesség és nyelvi helyénvalóság a funkcióigés szerkezetek használatának megítélésében</i>	103
MISAD KATALIN: <i>A magyar mint oktatási nyelv a szlovákiai közoktatásban 1989 és 2019 között</i>	117

Zeman László

ELŐSZÓ

A köszöntő könyv a szlovákiai magyar felsőoktatás egyik kiemelkedő alakja, Zeman László 90. születésnapja alkalmából rendezett *Nyelv, identitás, oktatás* c. konferencia (Pozsony, 2018. november 30., Comenius Egyetem BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék) előadásainak szerkesztett anyagát tartalmazza. A szerzők – nyelvészek, irodalmárok – Zeman tanár úr közvetlen és közvetett tanítványai, akik napjainkban szlovákiai felsőoktatási intézményekben, tudományos intézetekben végeznek oktatói és/vagy kutatói tevékenységet. A kötetben megjelenő írások témája a Tanár úr sokoldalú tudományos munkásságát igazolja: számára a nyelv- és az irodalomtudomány, a filozófia és a történelemtudomány kutatási vagy kedvelt érdeklődési területek voltak, s ezeket mintegy keretként fogta össze az oktatás iránti elkötelezettsége.

Zeman László 1928. november 7-én született a kelet-szlovákiai Eperjesen. Alap- és középfokú tanulmányait szülővárosában végezte, 1948-ban a nagy hírű Eperjesi Evangélikus Kollégium utóadaként számontartott gimnáziumban érettségizett. Felsőfokú tanulmányait a pozsonyi Comenius Egyetem Természettudományi Karán kezdte, ahol természetrajz–filozófia szakra iratkozott be, később biológiára szakosodott. A tanári oklevél megszerzése után, 1953 és 1958 között a pozsonyi Pedagógiai Főiskola Biológia Tanszéke magyar tagozatának hallgatóit oktatta. 1955-ben magyar nyelvből és irodalomból is felsőfokú képesítést szerzett. Ezt követően Kassán tanított, majd 1961-ben visszatért Pozsonyba, ahol a Duna Utcai Magyar Tannyelvű Gimnáziumban helyezkedett el. 1962 végén pályázat útján került a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékére, innen vonult nyugalomba 1989-ben. Doktori fokozatát a prágai Károly Egyetemen szerezte 1971-ben.

Egyetemi oktatóként nyelv- és irodalomtudományi tárgyakat egyaránt tanított. Előadásokat a fonetika, az általános nyelvészet, a stilisz-

tika, az irodalomelmélet és a szakmódszertan tárgykörében tartott, de vezetett ezekhez kapcsolódó szemináriumokat, továbbá fordítói gyakorlatot is. Tagja volt a tanszék felvételi és záróvizsga-bizottságának, valamint a nyelvészeti és irodalomtudományi doktori iskola vizsgabizottságának.

Tudományos munkásságának kiindulópontja a prágai iskola nyelvészeti koncepciójának két alapvető sajátossága, a strukturalizmus és a funkcionális volt. Monográfiái (*Stílus és fordítás* 1993, *Gymnasiologia. Az eperjesi Kollégium és áthagyományozódásai* 2003, *Visszalapozások* 2008, *Újabb visszalapozás* 2011), tanulmányai és egyéb szakmai jellegű írásai is a fent említett szemléletmódok jegyében születtek. Életművét, oktatói tevékenységét több tudományos és szakmai szervezet is díjjal, kitüntetéssel ismerte el.

A kilencvenedik születésnapja tiszteletére rendezett konferencián átmeneti gyengélkedésre hivatkozva nem vett részt, de később telefonon érdeklődött a szervezőknél annak lefolyása iránt, s örömmel nyugtázta, hogy a rendezvényen elhangzott előadások írott változata nyomtatott kötetben is olvasható lesz. A köszöntő könyv megjelenését Zeman tanár úr már nem érte meg, 2019. május 17-én örökre távozott körünkből.

Misad Katalin